

OKULSUZ TOPLUM

Ivan Illich, İstanbul: Şule Yayınları, 2018, 141 sayfa.

Can Abdullah GÜNAY¹

Geliş:01.09.2019 / Kabul:15.12.2019

Giriş

Ivan Illich'in *Okulsuz Toplum*² adlı eserinde, okullu/modern toplumun bireyleri kendi yeteneklerine karşı yabancılaştırdığı ve böylece kişisel yaratıcılığın özgürce gelişmesine imkân vermediği dile getirilmiştir. Nitekim ancak okulsuz bir toplumda, kişilerin, kendilerine ait olanı yapmayı ve kendileri olmayı öğrenebilecekleri ileri sürülmüştür. I. Illich'e göre; okullu toplumda, kişisel yaratıcılığa değil, ölçme ve değerlendirmeye önem verilmektedir. Illich, eserinde, okullulaşmanın anti tezi olarak okulsuzlaşmayı önermektedir. Bu öneriyi yaparken, modern toplum eleştirisini de temel olarak bu toplumun bir parçası olan okullar üzerinden yapmaktadır. Dolayısıyla, yazarın okul kavramına ontolojik olarak değil, modern dünyada aldığı biçim ve değer üzerinden karşı çıktığı anlaşılmaktadır.

Yöntem

Eser, *Sunuş* ve *Giriş* bölümleri hâricinde, yedi makaleden oluşan bölümler hâlinde kaleme alınmıştır.³ Çalışmamızda bu bölümlerden tek tek bahsetmek yerine, eserin ele almış olduğu çeşitli konular, ortaya konulan özgün başlıklar çerçevesinde incelenmiştir. Bu inceleme yapılırken yazarın görüşlerini daha iyi ifade edebilmek için, çeviri metnin anlam bütünlüğünü bozmayacak şekilde özgün ifadeler, parantez içi açıklamalar ve dipnotlar kullanılmıştır.

¹ Dr., Gazi Üniversitesi, canabdullah.gunay@gazi.edu.tr

² Eser, ilk olarak Harper and Row Yayınevi tarafından *Deshooling Society* ismiyle 1970 yılında yayımlanmıştır.

³ Bu bölümler; sırasıyla, Okulu Neden Devlet Kurumu Olmaktan Çıkarmalıyız? (13-39), Okul Olgusu (41-50), Sürecin Ritüelleştirilmesi (51-70), Toplumsal Kurumların Görünümü (71-83), Sağduyuya Dayanmayan Tutarlılık (85-91), Öğrenme Ağları (93-127) ve Epimetheusçu İnsanın Tekrar Doğuşu (129-141) başlıklarından oluşmaktadır.

Çağdaş Toplum/Okullu Toplum ile İdeal Toplum/Okulsuz Toplum⁴ Karşılaştırması

Bu bölümde, Illich'in, eserinin çeşitli bölümlerinde, okullu topluma karşı antitez olarak ileri sürdüğü, okulsuz toplum hakkındaki görüşleri ele alınmıştır. Bu görüşlerin, anlamlı bir bütünlük sağlayacak şekilde değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Değerlerin kurumsallaşması (çağdaş toplumun kurumsal değerleri), toplumsal kutuplaşmaya ve psikolojik çöküntüye yol açmaktadır (s. 13-14).⁵ Nitekim çağdaş toplumda okulların artışı, silahların artışı kadar yıkıcı olmaktadır. Bunun nedeni, okullu toplumun çok yüksek bir maliyeti olmasıdır (s. 23).⁶ Ayrıca çağdaş bir toplumda okul, öğrencilerin öğrendikleri şeyler için hiç önem arz etmemekle birlikte, öğretmenler için bir iş alanı oluşturmaktadır. Nitekim okullarda çocukların ne öğrendiğini kimse umursamamaktadır (s. 46). Böylece eğitim kurumları, öğretmenlerin çıkarına olmaktadır. İhtiyaç duyulan yapılar (okulsuz bir toplumdaki öğrenim ağları) ise, her insanın öğrenmek ve diğerlerinin öğrenmesine yardımcı olarak kendisini tanımlamasını mümkün kılacak olanlardır (s. 91).

Okulsuz toplumda örneğin, kişisel yetenekleri ve becerileri yüksek olan kişilerin, özerk eğitim kuruluşlarında, altı ay gibi bir süreyle verilecek bir eğitimlik programıyla öğretmen olmaları sağlanabilecektir. Nitekim hiçbir okul programı, elde edilen bu sonuçla karşılaştırılmaz (s. 28-29).⁷ Böylece, okulsuz toplumda kişilerin kendini özgürce geliştirmeleri (bağımsız öğrenim ağlarında) söz konusu olabilecektir. Dolayısıyla öğrenme eylemlerinin pek çoğunun hiçbir öğretmeye ihtiyacı olmadığı yolundaki saptama, toplumu okulsuzlaştırma gereğini ortaya koymaktadır. Hepimiz, hem üretim hem de tüketim açısından okullulaşmanın kapsamında yer alıyor ve iyi öğrenmenin okulda mümkün olabileceğine boşuna inandırılıyor. Ancak, okul kavramından uzaklaşma teşebbüsümüz, sınırsız tüketimden ve diğer insanların kendi iyilikleri için güdülmeleri yönündeki çarpık varsayımlardan vazgeçmeyi denediğimizde içimizdeki direnmeyi ortaya çıkaracaktır (s. 65-66).

⁴ Burada, "İdeal Toplum" kavramını, kitapta Illich'in özlemini duyduğu toplum yapısını ifade etmek için kullanıyoruz.

⁵ Bu görüşün tersine okulsuz toplum bireysel değerlere dayanacaktır. Nitekim bireysel değerlere dayalı okulsuz toplum, herkesin kendini özgürce ifade ettiği bir ortam oluşturacaktır.

⁶ Okulsuz toplumda ise eğitim ve öğretim maliyetleri düşecektir.

⁷ Ivan Illich'e göre, okulda, kişilerin istek ve yeteneklerini dikkate almayan otoriter bir müfredat uygulanmaktadır. Dolayısıyla, yetenekli ve bilgili olup da bu bilgileri paylaşmak isteyenlere okullu toplumda imkân verilmemektedir.

Okullu toplumda, dünyadaki insanların yarısı asla okula gitmediği, öğretmenlerle asla temas kurmadığı, hatta okuldan atılma ayrıcalığından bile uzak kaldığı hâlde, öğretmenlerin öğrettiklerinden ve okulda öğrenebileceklerinden daha fazlasını hayatın içinde öğrenebilmektedirler (s. 46). Nasıl ki yetenek öğretiminin (beceri kazanmanın), müfredat sınırlamalarından bağımsız olması gerekiyorsa; “özgür eğitim” de devam mecburiyetinden bağımsız olmalıdır (s. 31). Bir başka ifadeyle öğrenme edimi, başkalarının yönetimine en az ihtiyaç duyulan bir insan etkinliğidir. Nitekim çoğu öğrenme edimi de bir öğretimin sonucu olmayıp daha ziyade anlamlı bir oturumda engellenmeden gerçekleştirilen katılımın bir sonucu olmaktadır. Böylece pek çok insan, en iyi şekilde, “öğreneceği şeyle birlikte olmak” suretiyle öğrenebilmektedir (s. 56). Illich’in bu ifadeleri, okulsuz toplumda, bağımsız bir eğitimin olacağını; dolayısıyla okullu toplumda yer alan okula devam zorunluluğunun olmayacağını göstermektedir. Bu durumun bir sonucu olarak da okulsuz toplumun, öğrenme ağları içerisinde çok daha verimli bir öğrenmeyi sağlayabileceği gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Okullarda, değerli bir eğitimin okula devam neticesinde oluşacağı, eğitimin değerinin verilerle artacağı ve sonunda bu değerlerin not ve sertifikalarla ölçülebileceği ve dokümanlaştırılabileceği öğretilmektedir (s. 56). Nitekim okulun aşıladığı kurumsal değerler, sayılarla ifade edilmektedir. Dolayısıyla, genç insanlar, hayal güçlerinin ve insanın dâhil olduğu her şeyin ölçülebileceği bir dünyanın mensubu hâline gelmektedir.⁸ Fakat bireysel gelişme ölçülebilir bir meta değildir (s. 57). Ancak mevki elde etmek amacıyla okulluştırılmış insanlar, ölçülemez hayatlarının ellerinden kayıp gitmesine izin vermektedirler. Ayrıca, okullu toplumda kişiler, eğitimle kendilerine ait olanı ‘yapmayı’ ya da ‘kendileri’ olmayı da öğrenmemişlerdir (s. 58). Nitekim okullarda sınırsız nicelik artışına duyulan sadakat, organik gelişme imkânını (niteliksel gelişme imkânını) yok etmektedir (s. 60).

Görüldüğü gibi, Ivan Illich, okullu bir toplumdaki eğitim anlayışının bireyi kendine yabancılaştırdığını, dolayısıyla ancak okulsuz bir toplumda, kişisel yeteneklerin özgürce gelişebileceğini düşünmektedir. Böylece, okullu toplumda niceliksel gelişme görüntüsü olmasına karşın niteliksel bir gelişimin sadece okulsuz bir toplumda ortaya çıkabileceği varsayılabilir.

⁸ Görüldüğü gibi, okullu toplumda, kişisel yaratıcılığa değil, ölçme ve değerlendirmeye önem verilmektedir.

Özgürlüğe ve Yaratıcılığa Karşı Okulun Yabancılaştırıcı Rolü

Bu bölümde, Illich'in okullu toplum ile bireysel yabancılaşma ilişkisi hakkında ne düşündüğünü ortaya koyacağız.

Gerçek bir eğitimi hayata geçirebilmek için toplumun önünde duran en önemli engel, hayallerimizin tamamen okullulaştırılmış olmasıdır. Nitekim geçmiş nesiller, neyin kutsal neyin dünyevî olduğunu tanımlayan yasalar oluşturmuşken, bizler diğer insanların eğitimi için neyin gerekli neyin gereksiz olduğu hususunda bir ayırım yapabileceğimiz saplantısında pay sahibiyiz (s. 38). Ayrıca, okula devam etme uygulaması, çocukları Batı kültürünün gündelik yaşamından koparmakta ve onları daha yabancı, büyüsel ve son derece ciddi (zorlu) bir ortamın içine atmaktadır (s. 49).

Bireysel öğrenme ve toplumsal eşitliğin okullulaşma ile var edilemeyeceği anlaşılmadıkça, eğitimde bir reform söz konusu olamaz. Ayrıca, okullarda ne öğretildiği söz konusu olmaksızın, zorunlu kamu okulları, yoz bir toplum oluşturmaktadır. Bu gerçek anlaşılmadıkça, tüketim toplumu olmaktan öteye geçilemez (s. 57). Ayrıca, sahip olunan bilginin çoğu da okul dışından elde edilir. Nitekim öğrenciler, öğrendiklerinin çoğunu öğretmenin yardımı olmadan, hatta öğretmenlere rağmen öğrenirler; öksüzler, aptallar ve hatta öğretmenlerin kendi çocukları, sahip oldukları bilginin çoğunu, kendileri için planlanmış eğitim sürecinin dışında edinmişlerdir. En trajik olansa, pek çok insanın okula devam etmemesine karşın, derslerin okullarda öğretilmeye devam etmesidir (s. 45).

Okullu toplumda; eğitimin değerinin not ve belgeyle ölçülebileceği ve dokümanlaştırılabileceği öğretilmektedir. Böylece, kurumsallaştırılmış değerler sayılarla ifade edilmektedir. Bu durum, gençleri, düş güçlerinin ve bireyin de içerildiği her şeyin, ölçülebilir olduğu bir dünyanın bağımlısı hâline getirmektedir (s. 57-58). Ayrıca okul, diğer ticarî mallar gibi aynı yapıya sahip ve aynı sürece göre uyarlanmış bir eşya (mal) satmaktadır : Müfredat (s. 58). Bununla birlikte okul, öğrencinin her şeye gücü yetme konusundaki eksiklik duygusuyla büyümesini, (her şeye gücünün yetmeyeceği duygusuyla büyümesini) öğretmene aşağılayıcı bir bağıllıkta bulunma gerekliliğiyle birleştirmektedir (s. 63). Ayrıca okullu toplum, “yeni yabancılaşma” durumunu yaratmaktadır. Bu nasıl olmaktadır? İlk olarak okul, öğretilmeye ihtiyaç duymayı öğreterek, yaşamın yabancılaştırıcı kurumlarına hazırlık yapmaktadır. Bu ders, bir kez öğrenildiğinde ise insanlar bağımsızlaşmaya doğru olan gelişim dürtüsünü yitirmektedir. Daha sonra bu insanlar artık benzer konulara karşı ilgi duymazlar ve kurumsal tanımlamayla

önceden saptanmadığında da, yaşamın sunduğu sürprizlere kendilerini kapatırlar (s. 64-65). Okulsuzlaştırma ise, insanoğlunun özgürleşmesine yol açacak bir hareketin temellerini oluşturmaktadır (s. 65).

Endüstri (kapitalist/okullu toplum), barındırdığı (yaptığı) işleri sadece uzmanların anlayabileceği suniliklerle (yapaylıklarla) donatarak insanı kuşatmıştır. Uzman olmayanlar, bir saatin tik-tak sesini ya da bir telefonun çalışını veya elektronik daktilonun işleyişini sağlayan mekanizmayı anlamak için bir çaba içerisine girmekten, aygıtın bozulacağı tehdidiyle menedilmiştir (s. 101-102). Dolayısıyla bilmeyen bir insan için doğa ne kadar gizemliyse çağdaş tüketici için insan yapımı çevre de o kadar gizemli, anlaşılmaz bir hâle gelmiştir (s. 102).

Ivan Illich'e göre, hayallerin okullulaştırılması, özgür bir eğitimin ortaya çıkmasını önlemektedir. Okula devam zorunluluğu da öğrencileri, toplumsal kültürden uzaklaştırmakta ve dolayısıyla topluma yabancılaştırmaktadır. Ayrıca, zorunlu kamu okulları tüketim toplumuna ve piyasa ekonomisine hizmet ederek yoz bir toplum oluşturmaktadır. Nitekim okullu toplumlar, piyasa koşullarına göre işleyip bu piyasanın isteklerinin karşılanmasını amaçlamaktadır. Dolayısıyla okullu bir toplumda yetişen bir çocuk her şeye gücünün yetmeyeceği duygusuyla büyümekte, daha da ötesi öğretmene bağımlı olduğunu hissetmektedir. Bu durum, okullu toplumdaki bireylerin özgüvenlerini ortadan kaldırarak onları bağımsız özneler hâline gelmekten alıkoymaktadır.

Okulsuz Toplum/Öğrenim Ağları ile İşleyen Toplum

Bu bölümde, Ivan Illich'in okulsuz toplumu nasıl tasavvur ettiğine değineceğiz. Nitekim Illich; eğitim kaynaklarının, okullu toplumda genellikle eğitimcilerin müfredat amaçlarına göre tanımlandığını, kendisinin ise bunun tam tersini öğrendiğini söylemektedir (s.100).⁹ Ona göre, bir öğrencinin amaçlarını tanımlamasını ve gerçekleştirmesini mümkün kılacak dört farklı yaklaşım bulunmaktadır (s.100). Bu yaklaşımlar (bağımsız çalışma ağları), aşağıdaki unsurlardan oluşmaktadır:

1. Eğitim Amaçları İçin Kaynak Hizmeti: Bu uygulama; kütüphaneler, kiralama şirketleri, laboratuvarlar, müze ve tiyatro gibi yerler yanında fabrikalar, hava limanları ya da çiftliklerde hayata geçirilebilir. Fakat bu yerler, öğrencilerin stajyer olarak görev almaları için elverişli hâle getirilmelidir (s.100).

⁹ Kişisel yorumumuza göre, bu sistemde devlet, sadece düzenleyici bir rol oynayabilir. Devletin bu rolü, özerk eğitim kuruluşları tarafından da yerine getirilebilir.

2. Yetenek Değişimleri: Bu uygulama; bireylere, sahip oldukları yeteneklerin bir listesini çıkarma imkânı tanımaktadır. Bu yeteneklerden bazılarını öğrenmek isteyen kişiler için bir model olarak hizmet etmek istediklerinde, adreslerine ulaşmak yeterli olacaktır (s.100).¹⁰ Yaygın bir şekilde paylaşılan yeteneklerden birini ortaya koyan kişi, her zaman için ihtiyaç duyduğumuz insan kaynağını oluşturmaktadır. Bir dili konuşmada ya da araba kullanmada, aşıcılıkta ya da iletişim araçlarını kullanmada olsun, genellikle formel öğretim ve öğrenimin nadiren faydalı olduğunu özellikle de konuyla ilgili materyalleri ilk denememizden sonra fark etmekteyiz (s.110). Herhangi bir yeteneği öğretme hakkı, konuşma özgürlüğü kapsamında değerlendirilmeli ve kabul edilmelidir. Öğretim üzerindeki kısıtlamalar bir kez kaldırıldığında buna paralel olarak öğrenme üzerindeki kısıtlamalar da kalkacaktır (s. 112).

3. Akran Eşlenimi: Nedenini ve niçinini sorabilecekleri bir partner bulma ümidiyle, içinde bulunmayı arzuladıkları öğrenme aktivitesini tanımlamaları için kişilere imkân tanıyan bir iletişim ağıdır (s.100).¹¹ Partner uygulaması son derece basittir. Kullanıcı, kendisini adı ve adresiyle tanımlayacak ve partner aradığı alanı açıklayacaktır. Bir bilgisayar yardımıyla bu kişiye aynı alana kayıt yaptırmış olanların isimleri ve adresleri postalanacaktır (s.115). Yetenek değişimi programını yürütebilmek için kredilere ya da diğer somut teşviklere ihtiyaç vardır. Partner oluşturma sistemi; böylesi bir teşviğe değil, sadece iletişim ağına gereksinim duymaktadır (s. 115).

4. Serbest Eğiticilere Kaynak Hizmeti: Bu uygulama, profesyonellerin, paraprofesyonellerin¹² ve serbest eleman olarak çalışacakların adresiyle, kısa tanımlarının ve hizmetlere katılma koşullarının da yer aldığı bir dosyadaki listelerden oluşmaktadır. Böylesi eğiticiler, eski müşterilerine yaptıkları yardımlarla ya da oylarla seçilirler (s.100).

Ivan Illich, öğrencinin; (okullu bir toplumda) haritayı, laboratuvarı, ansiklopediyi ya da mikroskobu ancak müfredatın kendisine öngördüğü sıklıkta yani çok nadir

¹⁰ Bu sistemin şu şekilde işleyeceği düşünülebilir: Belli yeteneklere bireylerin adresleri bir veri tabanında saklanır. Aynı şekilde, başka bireylere de ihtiyaç duydukları bilgileri ve becerileri yazma olanağı tanınır. Bu kişilerin talepleri de başka bir veri tabanında yer alır. Böylece, yetenekli bireylere bu yeteneklerini ifade etmeleri ve öğretime dönüştürmeleri gerektiğinde, veri tabanından bu kişilerin bilgi ve becerilerine ihtiyaç duyan kişilerle eşleşmeleri (veya tam tersi) sağlanır.

¹¹ Bize göre, akran eşlenimi ilgi gruplarıyla eşleştirme olarak da ele alınabilir. Nitekim kişiler ilgi duydukları alanlarda bilgi paylaşımı yapabilmek için bir haberleşme ağı ile bir araya getirilebilir. Günümüzde sosyal medya ağları ve internet forumlarında bu tür bir ağ yapısını görebiliriz.

¹² Paraprofesyonel: Asistan.

kullandığını ya da asla kullanmadığını, önemli klasik yapıtların bile, bireyin yaşamında önemli bir iz bırakmak yerine, sadece müfredatta bulunsun diye programa alındığını dile getirmektedir. Nitekim ona göre okullar, tüm olanakları eğitim araç-gereci olarak nitelerek suretiyle, bunları günlük kullanımdan çıkarmaktadırlar (s. 102). Illich, tasarladığı okulsuz toplumda ise öğrenme ortamlarının öğrenmek isteyenlere açılacağını; bu şekilde öğrencinin kendi kendine öğrenebildiği bir yapının kurulabileceğini düşünmektedir. Diploma, sertifika gibi belgelerin değil, kişilerin yeteneklerinin ön planda olacağı ve bu yetenekli kişilere öğretme imkânı tanınarak öğrenme üzerindeki kısıtlamaların kalkacağını ileri sürmektedir (s. 112). Böylece okulsuzlaştırılmış bir toplumdaki uzmanlar, müşterilerinin sahip oldukları eğitim geçmişlerine güvenmeleri iddiasında bulunmayacaklardır ya da müşterilerin kendi eğitilmişliklerini takdir eden diğer uzmanlara gelişigüzel şekilde müracaat etmeleri garanti olamayacaktır. Dolayısıyla uzmanlara güven besleme yerine, bilgisayar vasıtasıyla kurulmuş olan ekran uygulamasıyla, memnuniyet duyulan bir uzmanın deneyimli müşterileriyle görüşmek, potansiyel bir müşteri için mümkün olmalıdır. Böylesi uygulamalar; hastalara kendi doktorlarını, öğrencilere de kendi öğretmenlerini seçmeye imkân tanıyan kamu yararları olarak görülebilir (s. 119).

Bağımsız işleyen eğitimsel çalışma ağlarının kuruluşu ve uygulaması için bazı tasarımcılara ve idarecilere ihtiyaç olacaktır. Fakat bunlar, okullarca ihtiyaç duyulan kadar ya da onlarla aynı türden değildir. Bu sistemde (eğitim çalışma ağında); müfredat oluşturma, kitap satın alma, sınıflar oluşturma, öğretmenlerin zamanının çoğunu alan çocuk gözetimi, ders planı ve dersleri kayda alma gibi uygulamalar yoktur. Öğrenme ağlarının işletimi, yeteneklerden ve bir müzenin, kütüphanenin, iş bulma kurumunun çalışmalarından bazılarına ihtiyaç duyacaktır. Çalışma ağları kurucuları ve yöneticileri; öğrenciler ve eğitim nesneleri arasındaki birliği oluşturmak için kendilerini işleyişten uzak tutmak durumunda kalacaklardır. Ancak günümüzde öğretim işinde yer alan pek çok insan son derece otoriterdir ve bu görevi kabul etmeyebilir. Bununla birlikte, eğitimle ilgili değişimlerin anlamı, izleme işini olanaklı kılan trafik müdürünün ideallerine ters düşebilecek amaçların peşinden giderek, insanlar, özellikle de küçük çocuklar için eğitimi kolaylaştırmak olmalıdır (s. 121-122).¹³

¹³ Burada, özetle, Illich, kişilerin özgürce gelişiminin önünü açacak uygulamaların geliştirilmesi ve bu sürece idarecilerin aktif olarak müdahil olmamaları üzerinde durmaktadır.

Öğrenme-Çalışma Ağı Örnek Modeli Nasıl İşler?

Bu bölümde, Illich'in eserinde bir örnek üzerinden verdiği öğrenme-çalışma ağını göreceğiz. Örneğin; Çinli bir komşusundan Çince öğrenmek isteyen bir öğrencinin varlığını tasavvur edelim. Bu durumda, pedagog (eğitim bilimci); öğrenen ve öğretenin bu çalışmadaki gelişmelerini değerlendirip yetenek, karakter ve çalışmaya ayırdıkları zamana uygun kitapla yöntemleri belirlemek amacıyla var olmalıdır (s. 122). Dolayısıyla eğitim bilimci, örneğin, uçak teknisyenine çıraklık için en iyi yerleri bulmada ya da Afrika tarihi üzerine yapılacak tartışmalarda ilgi ortağı¹⁴ bulmak isteyenlere kitap tavsiye edebilir. Bireylerin her kaynağa ulaşması, eğitim yardımlarıyla sağlanabilir (s. 122).

Illich'e göre, çalışma ağları, öğrencilerden her birinin izleyeceği yolun kendine mahsus bir yol olmasını sağlayacak, ayrıca resmî olarak kabul edilebilir bir programın niteliklerini üstlenecektir (s. 122). Bu durumda; zeki öğrenci, düzenli bir meslekî ilerleme gösterecek, ayrıca okulsuzlaştırılmış bir dünyada pedagoglar kendilerine gelerek kızgın öğretmenlerin “uygular gider” gibi yaptıkları şeyleri yapabileceklerdir. Böylece, çalışma ağları idarecileri, kaynaklara ulaştıracak vasıtaları meydana getirmeye yoğunlaşabilecek, pedagog da öğrenciye amacına en süratli şekilde ulaşmasında yardımcı olacaktır (s. 123).

Prometheancı Anlayışa Karşı Epimetheusculuk

Ivan Illich, eserinin “Epimetheuscu Bireyin Yeniden Doğuşu” başlığını taşıyan son bölümünde, mitolojik metaforlarla, hayal ettiği toplumu ve eğitim-öğretim sistemini açıklamıştır. Örneğin, bölümün başında Illich'in sarfetmiş olduğu şu özgün ifadeler oldukça önemli görünmektedir:

“...Toplumumuzu, New York'ta bir oyuncakçı dükkânında gördüğüm bir makineye benzetiyorum. Düğmeye dokunduğunuzda mekanik bir elin ortaya çıktığı metal bir mücevher kutusuydu. Kromla kaplanmış parmaklar kapağa uzandı, onu aşağıya çekti. Bu kutu, aslında sadece kapağı kapatmak için oluşturulmuş bir mekanizmaydı. Bu tuhaf makine Pandora'nın kutusunun tam tersiydi.

Orijinal Pandora tarih öncesi anaerkil yaşam tarzının hüküm sürdüğü Yunan'daki dünyevî bir tanrıçaydı. Tüm hastalıkların amforasından çıkmasına müsaade etmişti. Fakat umut amforadan çıkamadan kapağını kapatmıştı. Modern insanın tarihi, Pandora mitinin aşağılanmasıyla başlar ve kendi kendini kilitleyen bir mücevher kutusuyla sona erer. Bu yaygın hastalıkların her birini kutuya sokmak amacıyla,

¹⁴ Eserde, “ilgi ortağı” yerine “akranlar” ibaresi geçmektedir.

kurumlara şekil verme çabasında olan Promethean'ın tarihidir. Sönen umutların ve yüksek beklentilerin...” (s. 129).

Epimethean anlayışın (ürünlerden çok insanları seven anlayışın) Prometheancılığın tam tersi¹⁵ olduğunu ifade eden Illich, eserinin sonunda, eğitimin okulsuz, bireyci ve özerk bir yapıya sahip olması gerektiği ile ilgili, eserinin bütününde dile getirdiği düşünceleri bir şiirle özetlemiştir:

“...Enteresandır her insan,

Alın yazıları gezegenlerin el yazısına benzer.

Özeldir onlardaki her şey,

Ve bir gezegen diğerine benzemez...” (s. 140).

Sonuç

Eserde, Ivan Illich, okullu toplum ile okulsuz toplum karşılaştırması yapmıştır. Ona göre; modern/okullu toplum, devlet eliyle kurumsallaştırılmış olan bir ölçme-değerlendirme-diploma sistemine, piyasa ekonomisi ve tüketim dinamiklerine dayanmakta, bu nedenle de hem eşitsiz bir gelişime neden olmakta hem de bireysel yaratıcılığı ortadan kaldırmaktadır. Bu temelde, eğitimde bağımsız öğrenim ağlarını; bilgi arayıcısı ve bilgi sunucusu arasında ihtiyaçlar temelinde kurulan doğrudan bir ilişki olarak ele alarak, ortak ilgilerle bir araya gelmiş özgür bireylerin okulsuz bir toplum oluşturmasının koşullarını açıklamaktadır. Böylece, Illich, okullu toplumun aslında gerekli olmadığını ve ortadan kaldırılmasının eğitimsel süreçlerin doğasına daha uygun olduğunu, öğrenme ve beceri kazanma süreçlerinin çoğunun okul dışı ortamlarda gerçekleşmesiyle ilişkilendirmektedir. Günümüzde örneklerini gördüğümüz Udemy, The Open University on iTunes U, Açık Öğretim ve Uzaktan Öğretim gibi uygulamalar, bir bakıma internet üzerinden işleyen öğrenme ağları olarak değerlendirilecek olursa, aslında Illich'in 1970 yılında tasavvur ettiği “okulsuz toplum”un adı konmasa da “de facto” olarak eğitim hayatımıza girdiğini söyleyebiliriz. Bu gerçek, onun ne kadar ileri görüşlü bir filozof olduğunu göstermektedir; nitekim bu esere ilişkin daha derinlemesine inceleme yapılması, günümüz internet ve medya çağında öğrenim ağlarının varlığını her geçen gün daha da hissettirdiği gerçeği ile birlikte düşünüldüğünde çok daha gerekli ve anlamlı hâle gelmektedir.

¹⁵ Illich, ürünlerden çok insanları sevenler için Epimethean denmesini önermektedir (s. 141).